

AZ ALKOTÁS MINT CSODÁLATOS MÁGIA

Jelen dolgozat azoknak a néprajzi elemzéseknek a sorába tartozik, melyek egy vajdasági település vallásosságának kutatására irányulnak. Az elemzés célja, hogy egy mikroközösség megismerésével rálátást nyújtson a falu magyar lakosságának vallásosságára. Céлом továbbá bemutatni azokat az interpretációs mechanizmusokat, melyek az emberek valláshoz, hithez való viszonyát fejezik ki.

A recens tárgyi kultúrán keresztül megkísérlem három személy vallásos életét vázolni. A bemutatásra nem vállalkozom, mert ahhoz belső énjük teljes kitárulkozására lenne szükség, azt pedig nem várhatjuk el. A kiválasztott három személy mélyen vallásos, már évtizedek óta ismerjük egymást. Megnyilatkozásaik nem csak egyszeri alkalomra szorítkoztak, mégis az esettanulmányok kategóriájába sorolom őket.

Mint említettem, mindhárom adatközlő mélyen vallásos, de ennek megnyilvánulási formái egymástól ellentétesen jutnak kifejezésre. Lelkivilágukat a tárgyakon keresztül közelítem meg, de a tapasztalatokon túl nem próbálok törvényeket alkotni, általános megállapításokat tenni róluk. Az alkotásokhoz fűződő kapcsolatuk különbözőek, és az ebből eredő tartalom természetesen egyedi. A kutatás a szakrális tárgyi kultúrában megmutatkozó tudatosan és tudatlanul elrejtett, látens jeleken és jelzéseken keresztül igyekszik a hívő ember életének olyan aspektusait megvilágítani, melyek segíthetik mély vallásosságuk megértését.

Török Piroska szül. 1917

Török Piroska 1917-ben született. Kilencvenedik évében van. Egész életét a vallás hatja át. *Én törődöm a lelkemmel* - mondja. További gondolatai megérdemlik, hogy szó szerint idézzem: *Nekem a Jézus Szíve oltár a legnagyobb, de a Szent Antalt tartom a barátomnak. Nem is jól mondom, a pártfogómnak. Ő a szegények barátja.*

Piroska néni kimondottan rendezett körülmények között él. Gyermekei, felnőtt unokái törődnek vele. Alázatából fakadóan mégis szegény, jámbor embernek tartja magát. A vallás iránt elkötelezett. Tudatosan azonosul a szobrok alakjával. *Én szeretek a templomban, sorra veszem a szenteket, ott vannak mind. Szent Teréz, Szent Erzsébet, hozzájuk is fohászkodom. Nagyon tisztetem őket. Imáimat felajánlom nekik. Amikor imádkozom hozzájuk, látom őket. Én csak így tudom elképzelni őket. Fontos, hogy láthatom is. Ők halhatatlanok. Amikor beteg voltam, megígértem a Szűzanyának, hogy az első utam a templomba vezet, és hála a jó Istennek, így is történt. Aki hozzám a legközelebb van, az a Szent Antal. A pénzt is mindig neki adom. Amikor elvesztek valamimet, alázatosan kérem: Szent Antalkám, segíts meg. Letérdepelek előtte, hálát adok neki, pénzt is, amennyivel tartozom.*

A testemben lakozik a lélek, a lelkem. A test és a lélek elválaszthatatlan. A lélek segítségével tudok a Szent Antallal beszélgetni. Én elgondolom, s a lelkem ezt elviszi hozzá. Meg ugyanúgy jön a válasz is. Ez igazán megnyugtat. Leülök a padban, s nézem a Szent Antalt (a szoborra gondol), s az örökkévalóságban érzem magam. Megnyugtat, ha vele beszélgetek. Amikor lent járok a faluban, betérek hozzá. (Nem mondja, hogy a templomba.) Imádkozom, s beszélgetek vele. Utána úgy visznek a lábaim. Kocogok.

Adatközlőm a testen kívüliséget írta körül, illetve az ő személyes viszonyát a szoborhoz. Számára a tárggyal – a Szent Antal szoborral – való találkozás funkcionális szerepet tölt be. Megerősíti őt mindennapjaiban. A szobor csodálata az önkép megerősítését szolgálja. Az interjúalany 35 éve özvegy. Támaszt, biztatást, segítséget Szent Antaltól kap, amit személyes kapcsolatként él meg. A hozzá fűződő viszony majd minden esetben individualizmusról szól, nem strukturálódik közösségi rendszerbe, mint például a Jézus Szíve szobor előtti ima alkalmával. Azt ugyanis csoportosan végzik. Az említett lelki sajátosságok meghatározzák a tárgyak kommunikációs formáit¹. Biztonságot nyújt számára a szoborral való találkozás, mert ilyenkor érzi úgy, hogy kapcsolatba lép a transzcendenssel. Nemcsak a forma létezik, nemcsak alakok vannak, de tartalmak is, amelyek kiteljesítik a vallási élményt. Ehhez szükséges a személyes találkozás. A tartalom, melyekkel az egyén felruhazza őket, mágikus erőt kölcsönöznek az alkotásnak, így az érzéki élmény fokozott felértékelődését tapasztaljuk. Ebben az esetben a művészi tudatosság nem kerekedik az élmények fölé. Marad az őszinteség, mint nem esztétikai kategória. Ebben az esetben az *élmények* a meghatározóak. Az élmények jelentik az értékrendet, amelyek a mágikus-rituális funkciók szertartászerű beindítását eredményezik. *Elmegyek hozzá, imádkozom hozzá, beszélgetek vele, letérdepelek, majd felülök a padba, s nézem őt.*

Török Piroska számára a szentek szobrai a templomon belül önálló autonóm tartományként jelennek meg, mintegy *kiszakadnak* a templomi kontextusból. Minden formának külön tartalma van, mely nem más, mint a külső dolgok befelé hatása. A kívül látott és a lélek valóságában megélt élmények sűrűsödnek olyan erővé, melyek a vallásos ember kiegyensúlyozottságát okozzák.

A tárgyakkal történő kommunikáció típusai különbözőek. A háttérkapcsolatok nem ugyanazok. Minden egyénél más, hiszen mindenki mást lát egy-egy alkotásban. Török Piroska esetében a térváltoztatás útján létrejövő *érzelmi kapocs* a látvány-élmény hatására jön létre. Ebben az esetben a látványélmény kiváltotta érzésért *útra kell kelni*.

Németh László festő(művész), szül. 1959, Kishegyes

„Ahol elhallgat a szó, ott a némaság beszél.

Ahol elhallgat a némaság, ott a Teremtő beszél.”

(Oravecz Imre: Hopik könyve 1983. Nyolcadik koan c. vers)

¹ GEERTZ 1994. 40–44.

A templomról beszélgetve Németh László a tárgyak és a némaság összjátékát tartotta fontosnak. Alkotóművész, fából farag szobrokat, Jézus arcát már több ízben megfestette.

– *Előzőleg nem fordul meg a fejemben. Csak jön ösztönösen, reggel már azzal ébredek, hogy megfestem, vagy formázom Krisztus arcát. Nem zárom ki, hogy nem a tudatalatti munkálkodik bennem. Én hiszek Istenben, csak kerülöm a tömeget, ezért nem járok a szentmisékre, de a templomba járok. A kettő nem ugyanaz. A templomban a látvány magasztossága hat rám. Az alkotások egyszerű jelenlétükkel hatnak rám, működnek és funkcionálnak.² A templombelső látványa érzelmi kapcsolatot teremt a belső énemmel. Támaszt lelek a látványtól. Az élményvilág nem mindig egyforma. Tény, hogy hatnak rám, de mindig másként.*

A művész elmondásaiból arra következtethetünk, hogy ebben az élettérben egyedül szeret lenni, hisz így tud kommunikálni a *Mindenhatóval*. Megerősíti, hogy egy más ember szokott kilépni a szentélyből. Clifford Geertz szavait idézve, a szimbólumok hálójából szövi tovább az új összefüggéseket és átértelmezi rejtett identitásválságát.³ *Én sohasem kutatom a tárgyas jelek jelentését.* Ehhez a templombelső nyújtja a kapcsolatot, amelyet a háttér magasztossága hív elő.³ Amikor a művész egyedül van a templomban, saját személyes terének érzi a kultikus helyet. Amit ott érez, az nem fikció, az a vizualitás és a belső én koegzisztenciája. Hitének újraélése az alkotások láttán önépítő jelentőséggel bír. Az újraélés meggyőződésében elfogadásra talál és társa lesz a lelki létezésnek.

A kultushely látogatása az ő esetében nem törvényszerű. Van időszak, amikor hetente szükségét érzi, néha elmúlik egy-két hét is anélkül hogy a templomba látogatna. Németh László esetében az épület (templom) rendeltetése és saját belső Én-je harmonikusan illeszkedik egymáshoz. A templom közvetítő szerepet tölt be közte és a transzcendens között. Vertikális – felülről lefelé történő lelki építkezéssel szembesülünk. Így tudja csak lelkébe fogadni az emberi létezés szélesebb valóságát, és azt, hogy az alkotásokból kisugárzó harmónia erősebbé teszi őt. Ezt nevezi csodálatos mágiának.

A festő számára a templom rendeltetése a fontos, esztétikai léte csupán másodlagos⁴. A személyes és intim élmények az ember alkotta térben átminősülnek, s az identitás átélésének lélekfinomítást kínáló, nyilvános helyévé válik. Ezt a világot nem tartja művészetnek, még akkor sem, ha művészi alkotással szembesül a szakrális téren belül. Nem törődik vele, hogy kik alkották. Mintha a helyzet szülte élményvilág és az alkotás között eredendőbb volna az összefüggés.

Én nem tulajdonítok varázserőt a látottaknak, én úgy érzem, hogy egy más világba csöppentem, érzek valamit, ami mágikus erőként hat rám. Én nem a szobrokat figyelem, én a látvány hangulatát érzem. A kereszt. Igen, a kereszt. Az öcsém felesége református, én kereszteltem a kisfiúkat. Itt helyben (Kishegyesen) nincs református templom, a lelkész jár ide Feketicről, a Helyi közösség épületébe, s ott történt e keresztelő. Én nem éreztem semmit, a hely nem árasztott magából egy olyan hangulatot, ami magával ragadott volna.

² ILLÉS 2004.

³ GEERTZ 1994.

⁴ GADAMER 1984. 121.

Talán azért, mert katolikus vagyok, s hiányzott a nagykereszt. Ha ez a templomban történt volna, biztos, hogy a lelkemet átjárta volna egy melegség.

A szobrokról, szentképekről szakmai szemmel szeretném elmondani, hogy a legtöbb alkotásban nem látom a tragédiát. Én nagyra tartom az Istent, mindenképp fölé helyezem. A templomokban mindenképp kiválónak kellene lenni. A házi szobrok nem méltóak Istenhez. A Krisztus-fej olyan, mint bármelyik emberi fej, mégis, ha ránézek, tudnom kell, hogy ez Krisztus. Biztos mindenkiben él egy Krisztus kép, mert él bennünk, ami őrá emlékeztet. Mindegyikben van egy közös vonás, s ez nem más, mint a halhatatlanság. Ez nem változik. A Képes Bibliában lefestett képek nem azok, amit magunkban viszünk.

Az oltárt olyan rendszerben felállított tárgy-együttesként értelmezi, mely csak akkor működik, ha ezt a rendszert tiszteletben tartják, és ha kodifikált gesztuselemek kísérik. A templomi magányban csak a látásra hagyatkozik. Ez a lelki-szellemi csönd állapota. Az Isten, a Mindenható megtapasztalásához nincs szükség nyelvi eszközökre, de szükség van a hely szellemére. Az alkotás és az azt körülvevő csend vezethet el a bennünk lakozó Istenhez, csak így nyerhetünk bizonyosságot a mély igazságokra. A pusztá hit helyett csak az ezúton szerzett átadással oldhatjuk fel azt a kettősséget, hogy Isten sem belül, sem kívül nincs. Élek, de már nem én, hanem Krisztus él bennem - ahogyan Szent Pál a Galátziabeliekhez írt levelében fogalmaz. (Gal. 2. 20) Ez a hely és a csend diadala.

A temetők lenyűgöznek, de csak a régi sírok. Az újabb síroknál nem érzem a meghatódottságot. A hatalmas fényképek elterelik a figyelmet arról, hogy szent helyen vagyunk. Az egyszerű sírok kapnak meg. Miután kijövök, akkor érzek örömet.

Utasi Borbála, tisztviselő, szül. 1951

A feszület az, ami elsőként megragad. Szívembe nagy hála lép, hogy Isten emberre lett. Az ő szenvedése által kiérdemeltük a bűnbocsánatot. A kereszt kapocs az ég és a föld között. Hív az Úr. Valami a szívemben megcsendül, hív, hív, s mondja: Gyere, az én magányomban keress fel. Sugall belülről, hogy gyere be, egyedül vagyok. Csendesedj el, hallom belülről, ahogy ezt mondja. Jöjj, imádkozzál. Ezt nem lehet szavakkal kifejezni. Ezt megérzi az ember. Nem figyelek semmi másra, csak az Úr szavát hallom, ahogy nézem a Keresztfán.

Az örökmécses, ami sugározza ki az örökkévalóságot, a világosság fényét: voltam vagyok és leszek. Az oltárképet szemlélem és megmarad a szemem előtt. A Kis Szent Teréznel is sokat imádkozom. Kérem, hogy fogja a fiam kezét, s úgy érzem, hogy vele is van. A Lourdi barlangnál a Szűzanya kéri, hogy imádkozzam a rózsafüzért. A rózsafüzér eszköz, amivel kiérdemeltük a Mennysorságot.

A befogadás élménye, az ún. recepció Utasi Borbála esetében a legerősebb. Úgy éli meg az alkotások (külső tényezők) hatását, mint saját lelki világának a működését: bármilyen is a hatékonyság formája, önmagát vetíti bele ebbe a hatékonyságba még akkor is, ha ez abszurdnak tűnik.⁵ Ami másokban szorongást vált ki, benne részvétet és boldogságot. Privilegizált, féltve őrzött érzelmek ezek,

⁵ BAUDRILLARD 1987. 70–81.

melyek sohasem használódhatnak el. Ez a féltve őrzött belső világ sohasem használódik el, minden nap megerősítést kap a személyes kapcsolat által. Azért tér be a templomba, hogy láthassa a megfeszített Krisztust. Meggyőződéssel hiszi, hogy a belső világ fontosabb az anyaginál, és hogy az isteni látással felruházott ember itt a földön egy *másmilyen atmoszférában* él. Elmélyült, befelé forduló vallásosságát egyensúlyozza az alkalmi imacsoport találkozó. Számára az egyházi (vallási) egységet az alkalmi közösségek jelentik, amelyek az összetartozást sugallják.

A kishegyesi Szent Anna-templom főoltára Szent Annát és Szent Joakimot ábrázolja a gyermek Máriával. Szent Anna és Joakim szavak nélkül fejezi ki érzéseit. A képet Joseph Franciscus Falconeri 1791-ben festette Budán. Áttekinthető kompozíciót készített, hogy ünnepélyes fénybe vonja a templom nevét viselő Szent Anna alakját, a központi fénysugár mégis a leendő Szűzanyát juttatja kifejezésre, így központi alakja megerősödik. Nemes és visszafogott érzelmeket ábrázoló festmény. A felülről beszűrődő fény alig világítja meg a háttérrel, ettől misztikus légkör hatja át. A kép egyszerre áhítatos és emberi. Szent Annát nézve mintha imádkozna, vagy a csodát várná: Gábrriel arkangyal üzenetét, aki majd megjósolja Máriának, hogy ő fogja világra hozni Isten fiát. A felfelé tekintő fejek, miközben alázatosan fogja ő is és Szent Joákim is Máriát. A mennybolt és a föld két részre osztja a képet. Az ég az angyalokkal fontos szerepet játszik ebben. A művész keszes vonalai érzékeny, nőies atmoszférát teremtenek.

A templom büszkesége a két mellékoltár. Mindkét oltárkép Than Mór, óbecsei születésű festő alkotása. Mindkettő 1868-ban készült Pesten.⁶ A jobboldali mellékoltár Nepomuki Szent Jánost ábrázolja a börtönben. Alakja karizmatikus, a sötétből lép elő. Mitológiai hatást nem kelt, megértéséhez szükséges Nepomuki Szent János életének ismerete. A képet a szent erőteljes alakja uralja csodálatra és áhítatra készítve a szemlélőt. Szenvedés helyett a kitartás, a bizalom olvasható le az arcról.

A baloldali oltárkép Szent Józsefet, Jézus Krisztus nevelő atyját ábrázolja, karján a kis Jézussal. A festmény legfontosabb jellemzője a kiemelt emberi alak, a sötét, mégis realiztikus színkezelés. A realiztikus figura a sötét háttérnek köszönhetően misztikus tartalommal ötvöződik. A kép hatására bibliai jelenetek juthatnak eszünkbe. A maga húsvér valóságában megjelenő Szent József valamiféle kódos távolságtartással viseltetik környezete iránt.

A Szent Imre szobor aktualizálja a vallás mondanivalóját. Az ég felé mutató kezek és a felfelé irányuló tekintet az egyesítés akarata – az élet és a valóság összekapcsolódása ez az alkotás. Szimbolikus látomást takar a tekintet, látomást a túlvilági életről. Átérezhető a melegség. Ott sejlik a halhatatlanság fogalma is Szent Imre arcán.

Az oltár melletti szobrok az angyalokról a hálaadó ember képzetét keltik. Az oltár melletti szobrok az angyalokról a hálaadó ember képzetét keltik. A kéztartás és a test vonala(i) szoros egységet alkotnak. A hálaadást, az alázatot juttatják eszünkbe. Az angyalok vonásai az érzelmek színpompás gazdagságát és a lélek megrendítő mélységét sugallják. A kezek finom tartása többet mond a szó-

⁶ KALAPIS 1990. 50–51.

lamoknál. *Egyszerre reménykeltő és lemondó némaság.* Az első angyal állva Istennek nyújtja kezét, átadva önmagát, életét.

A második angyal leborulva hódol, arcra borulása az egyén alárendeltségét fejezi ki a felsőbb hatalom előtt.

A harmadik angyal térdepelve, imára kulcsolt kézzel hódol a Mindenható Isten előtt.

A három angyal Ulman Alojzija zágrábi szobrász alkotása (1965)

Összefoglalás

Azt a mentális közeget igyekeztem elemzésem tárgyává tenni, akiknek hitük és vallásosságuk különböző módon jut kifejezésre. Egy tényező azonban mindhármuknál közös: vallási életük az alkotásokban nyert megerősítést. Valamennyi tárgy egyben jel is, és mindegyikben az alapüzenet mellett további másodlagos üzenetek, konnotatív jelentések találhatók - írja Hofer Tamás.⁷

A gipszfigurák, a különféle tárgyak nem mutatnak kiemelkedő kézműves jegyeket. A műalkotás anyaga szintén nincs összhangban a vallási élménnyel. Az érzések magas asszociációját váltják ki. Az egyéneknél az intuíció (ösztönös megérzés) a szemlélődő tudatállapot része. Például a nyugalom, a magasztosság, a felszabadultság a szubjektum érzelmei, az érzelmi tudatformába tartoznak.⁸ Az ipari gyártás nincs hatással a tárgyak rejtett lehetőségeire. Nincsenek megfosztva attól, hogy különböző értékeket hordozzanak. Az előforduló alkotások többnyire nélkülözik a fény ábrázolását, mégis *belelátják* a fényt. Entitásokká válnak, és már egyre kevésbé jelentenek pusztá ábrázolást. A szobroknál megjelenik a konceptuális belelátás. Benne látják a mulandóságot, a varázserőt, a jövőt, a boldogságot, a példaképet. Bármennyire is egyszerű emberi alakok, vizuálisan inkább elgondolásokat ébresztenek. Bizonyára minden hívő számára mást közvetítenek a körülményektől függően. Az emberi kívánságnak megfelelően a világ két atmoszféráját látja bennük. Az általa ismeretlen is ismertté válik a szentek szobrainak szemlélésekor. Bármilyen egyszerűek is ezek az alkotások, az ember a maga számára hitelesen rekonstruálja saját hitvilágát.

A templomban mind többszeretika csöndöt és a látványt. Legmeghatározóbb számukra a nyugalom élménye. Szükség van érzéki (nyugalom) érzetre, ami hatással van rájuk, hogy az áhítat hangulata megteremtődjön. Három személy érzelmi világát vizsgáltam. Központi helyen az alkotás, mint mágia szerepelt. Hogyan hatott / hat rájuk a szakrális történések vizuális megjelenítése. A hit és az áhítat mindhárom vizsgált személy életében ott van. A megszületett élmények a látvány segítségével születnek meg. A tartalom, melyekkel az egyén felruhazza őket, mágikus erőt kölcsönöznek az alkotásnak, így az érzéki élmény fokozott felértékelődését tapasztaljuk. Ebben az esetben a művészi tudatosság nem kerekedik az élmények fölé.

⁷ HOFER 1976 39–64

⁸ MAQUET 2003. 206.

Említést teszek az álmokról, amely épp oly nagy súllyal bír, mint a kultusz-helyeken fellelhető szakrális tárgyak. Idézem Török Piroska két álmát. „A Szűz Anya ott állt az ágyam mellett és mondta, hogy még száz nap és hazajön az uram a háborúból. Láttam és hallottam a hangját. A Szűz Anya hangját hallani, kegyetlen érdem volt részemre. És egyszer álmodtam a Jézuskával, hogy ő térdelt, a hátán volt a kereszt, így (letérdel és megmutatja). Kérdeztem, hogy segítsek-e? De ő nem válaszolt. Nagyon szép volt, mert rám nézett. Az életemben ez a két álom volt a legszebb. Sokszor visszaidéződik ez a kép a szememben.”

Irodalom

BAUDRILLARD, JEAN

1987 *A tárgyak rendszere*, Ford. Babarczy Eszter. Gondolat kiadó, Budapest.

GEERTZ, CLIFFORD

1994 *Az értelmezés hatalma*, Ford. Andor Eszter. Századvég kiadó, Budapest.

GADAMER, HANS GEORG

1984 *Igazság és módszer*, Ford. Bonyhai Gábor, Gondolat, Budapest.

HOFER TAMÁS

1976 *A tárgyak elméletéhez. Felszerelések és tárgyegyüttesek néprajzi elemzése*, NK–NT VIII. Akadémiai Kiadó, Budapest

ILLÉS PÉTER

Emlékek a „felejtésben” Gyimesközéplekon. Antropológiai vizsgálatok. www.hhrf.org/kisebbségkutatás.

KALAPIS ZOLTÁN

1990 *Festők nyomában*, Forum Könyvkiadó, Újvidék.

MAQUET, JACQUES

2003 *Az esztétikai tapasztalat. A vizuális művészetek – antropológus szemmel.* Csokonai Kiadó, Debrecen.

ANNA SZŐKE

CREATION AS MIRACULOUS MAGIC

More and more people are drawn to the silence and the visual elements of the church. Experiencing tranquility is the most determinant factor for them, as a sense of tranquility is required in order to develop the atmosphere of devotion. I have examined the emotional world of three individuals. Faith and devotion are present in the lives of all three persons. Their experiences were created through the visual elements. The meaning that the individual bestows on these visual

experiences lends a magical power to the creative works. In this way the sensory experience gains increasingly more value. Artistic consciousness does not overpower the experiences.

Dreams are as important in this regard as the sacred objects found in cultic places. I quote two dreams by Piroska Török. *“The Virgin Mother stood by my bedside and told me that my husband will return from the war in one hundred days. I saw her and I heard her voice. To hear the voice of the Virgin Mother was an immense privilege. And another time I dreamt of Jesus, of him kneeling, the cross on his back, like this (she kneels down to show me). I asked him if I could help him, but he made no answer. It was so beautiful, because he looked at me. These were the most beautiful dreams in my life. I often see this image, flashing before my eyes.”*